

IRODALOM ÉS ÉLET

Juhász Erzsébet: *Esti följegyzések*. Forum Könyvkiadó–Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 1993

Ezt az ismertetőt azzal kell kezdeni, amivel hatásos zárópoénként eredetileg befejezni akartam: aki elolvassa Juhász Erzsébet könyvét s valaha is elhivatottan foglalkozott kritikaírással, kötelességének érzi, hogy írjon róla. Azért, amiről ezek az írások szólnak, s azért, ahogyan a szerző megnyilatkozik, ahogy fogalmaz. Nemkülönbön önmagunkért, akik olvassuk, s azért is, hogy minél többen olvassák.

Az *Esti följegyzések* ugyanis a legteljesebb mértékben nekünk szóló, ránk vonatkozó, bennünket érintő – nem minősítésnek, hanem jellemzésnek szánom – kisebbségi könyv, ezt azonban nem deklarálja, egyetlen egyszer sem tetszeleg ebben a szerepben, hanem miközben megpróbál eligazodni ebben a sajátos létállapotban, értelmezi is, és segít, hogy eligazodhassunk ennek a létformának útvesztőiben, lelki pokláiban, melyhez iránytű és hegyasmászó bot az irodalom. S teszi ezt anélkül, hogy mindenáron az irodalom ílyetén való felhasználhatóságát szeretné bizonyítani. A könyv alcíme – Egy évad a balkáni pokolból – félreérthetetlené teszi, mikorra és mire vonatkoznak a följegyzések, amelyeket nem krónikás vagy hírlapíró vetett papírra, hanem vérbeli író. Olyan valaki, akinek legigazibb világa az irodalom, aki számára „a világ legfőbb jója”, ha olvashat, aki néha évekig magában hordja egy-egy olvasott sor emlékét („Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég”), kiblen váratlanul belenyilall a felismerés, hogy egy könyv (például Füst Milán *Adventjé- nek*) „újraolvasására elérkezett az idő”.

Biztos, hogy az olvasást létformaként élők számára minden kor felidézheti a már ismert könyvek újraolvasásának igényét, ahogy az is kétségtelen, hogy az alcímnek megfelelően Juhász Erzsébet professzionátus olvasó számára monstanság, éppen azok a művek kínálkoznak, melyekből meg lehet tudni – mint annak idején Márai Sándor naplójából – „hogyan viszonyul egy életet írásra és olvasásra feltevő ember a háború borzalmaivalhoz”. A mondatot nyugodtan önvalomás értékűnek is tekinthetjük a följegyzések létrejöttében. Nem véletlenül találjuk a kötet első, előszóinak, bevezetőinek szánt írásában, melyben a följegyzések idejének pontosítása után („Este van”), arról értesülünk, minek okán s következményeként kerültek papírra a kötet írásai: „Fejtetőre állt a világ, a nyugalmat adó éj életveszélytől terhes szorongások idejévé alakult át, a halálfélelem idejévé, nem is oly messze tőlünk. S én, mi mást tehetnék, olvasok.” S bár néhány oldallal később azt írja, hogy számára írni és elmélyülnen olvasni a létezés „konkrét tér- és időkoordinátái közül való kiszabadulás átmeneti élményét jelenti”, följegyzései bizonyítják, képtelen függetleníteni magát az adott pillanattól, helyzettől. Ha nem is a háború borzalmaival foglalkozik, a háborúról Juhász Erzsébettől nem tudunk, nem is tudhatunk meg semmi közelebbit – lehet-e valami közelebbi annál, amit a sajtó, az utca nyújt? – de, nyilvánvaló az az írói-emberi közérzet, amely „semmiképpen sem függetleníthető attól a konkrét tértől és időtől”, melyben a szerző él, melyben mi élünk. Nem háborús tudósító, mégis a háború okozta lelki sérelmek, szorongás, bizonytalanság, reményt kereső reménytelenség lát-leletét adja. Felfogása szerint az irodalom azonban nem azilum, mégha egy helyütt azt is írja: „Menekülök könyvtől könyvig”, ám mindenképpen elvezeti magához a feljegyzések készítőjét („Hamvas könyvében akartam elmélyülni, s legszemélyesebb önmagamhoz jutottam”). Segít élni: „Edzsként olvasom ezeket a markáns ellen-meséket. (Hajnóczy Péter szövegeit.) Hogy mire edzenek? Arra, hogy legyen erőm elviselni a valóságot. Méghozzá úgy, hogy ne áltassam magam: azáltal, hogy látom minden képtelenségét és

borzalmát, könnyebb lesz elviselni. Nem lesz könnyebb.” Nem?! Akkor meg mi értelme, akkor minek? Azért, hogy önmagunkra, saját létünkre eszméljünk. Hadd tudjuk, hogy az időnek, melyben élünk „súlya van és története”, hogy benne vagyunk „a jelen idő poklában két szakadék között, kezdődhetetlenül, folytathatatlanul”, ahogy erre Albert Camus regénye, a *Pestis* ébreszti rá. Vagy ahogy másutt írja: „mindig a lét lényege után kutatok, mintha az egyes és egyszeri élet túl kevés fogódzót adna ahhoz, hogy eljussak összegző érvényű élettapasztalatokhoz”. Ezért keres például Heller Ágnes írásában – *Pályaudvaron élni* – „valami összegező érvényűt”, szeretné megtudni „létünk természetrajzát”. És fordul újra és újra az irodalomhoz, akkor is, ha a mindennapi élet emlékei, élményei törnek fel belőle, s akkor is, amikor a jelenre figyel, írjon akár a halottak napjáról, a tél beköszöntéséről, adventről, karácsonyról, szilveszterről.

Felismerhető drámai íve van Juhász Erzsébet feljegyzéseinek. Egy nyomasztó léthelyzet és ennek elviselhetőségére tett kísérlet között feszül ez a gondolatokból, érzésekből szőtt drámai ív, melynek két pólusa, két szélső pontja közül az egyik a körülmények (háború, gyűlölet, hazátlanság, bizonytalanság, tehetetlenség, kiszolgáltatottság, veszélyeztetettség), a másik pedig a remény, a remény utáni lázas kutatás. Az irodalom mindkét pólus vonatkozásában meghatározó szerepet kap: az olvasott történetek, s ezek szereplői analogizálnak a följegyzések készítésének idejével, valóságával, illetve magukban hordozzák a remény lehetőségét. Juhász Erzsébet azonban ezt a megfelelést irodalom és élet között sohasem bagatelizálja, egyszerűsíti le a tényszerű azonosság szintjére, nem keres az élethelyzetekre pontosan rímelő irodalmiakat – még ha az étellel szembeállított irodalom rangja, értéke kétségtelenül példamutató (Krúdy, Kosztolányi, Füst, Andrić, Camus, Pilinszky, Márai, Kafka, Mészöly, Kiš stb.) –, s olvasmányélményeiből nem akar megoldásokat nyújtó recepteket kivonatolni. Számára az irodalom önmagunk megismerésének s a világban való tájékozódásunknak a lehetősége. Olyan, mint hívónek a szentírás tanítása, felismerést nyújt s erőt ad, gondolatokat ébreszt, közérzetet erősít. Reményt ad.

Ennél pedig többre ember, kivált ha értelmiségi, akinek nem lehet, nincs tényleges beszélője a mások, politikusok és katonák irányította eseményekbe, aki a legteljesebb mértékben kiszolgáltatott, nem számíthat. „Nincs más megoldásom, mint a remény”, szögezi le a három karácsonyi írás egyikében, miután elemi erővel feltört belőle a panasz: „nem bírok így bezárva, s minden reménytől és esélytől elzárva élni”. Szeretne legalább „megmártózni a reményben”, hogy ily módon felfüggeszse a körülötte „zajló események makacs reménytelenségét”, írja újraolvasva kedvelt *Adventjét* (advent = eljövétel!), amely kapcsán a legpontosabban fogalmazza meg saját helyzetét, helyzetünket, mit várhat(unk) az életől s mit jelent számára az irodalom.

Füst Milán kisregénye tudatosítja benne, hogy „a remény szikrányi reális esélye nélkül” – mert milyen esélye lehet az anglikánusok között egy katolikusnak a megmaradásra – is végbemeget a remény beteljesedése, hogy a „remény mindenkor lehetséges, nem vagyunk soha menthetetlenül elhagyatottak”. A reménytelenség egyetlen ellenszere a remény keresése, akkor is, ha hinni – jóllehet, a hit „óhatatlan és elkerülhetetlen” – a „legmélyebb képtelenség”. És ezt a feloldhatatlan ellentmondást hihetetlenül érzékletesen, pontossá teszi számunkra, hogy egyfelől Juhász Erzsébet följegyzéseinek kulcsfogalma a remény, másfelől pedig leggyakoribb szóformája a „hatatlanul, -hetetlenül végződésű állapot meghatározó, amely egyesíti magában a lehetőséget, a feltételezettséget és az ettől történő megfosztottságot, a lehetőség hiányát. Ez a gyakorta előforduló, többszörösen képzett állapotot meghatározó, kifejező nyelvtani alak – használata semmiképpen sem modorosság – bizonyítja, hogy Juhász Erzsébet nem mondatokat illeszt egymás mellé, hogy irodalmunk újszerűtől konjunkturalovagjainak módjára meghasson olvasóit, nem fabrikál nemzeti és szülőföld-mítoszokat, hanem gondolkodik s gondolatait tárja elének, melyek-

ben ő van, melyek mögött ő áll, felismerhetően, melyekben világ és világszemlélet van. Pontos, tökéletes mondatainak nem színe és illata van, hanem teste, súlya, nem cseppfolyások, hanem megfoghatóak.

Ettől író, ha nem is novellát vagy verset ír, hanem följegyzéseket: esszébe hajló irodalmi publicisztikát.

És ez ad emberi hitelt Közép-Európa vágyának, a nemzettudatról vagy a vajdasági magyar irodalomról írt sorainak.

Közép-Európáról írni szorosan összefügg azzal a reménytelenséggel, amellyel mi itt a Vajdaságban, főként vajdasági magyar kisebbségek szembenézni vagyunk kénytelenek. Mennyire igaz és mégis mennyire abszurdum amikor *A pokol: a másik nemzet* című, Sartre egzisztencialista tételét egyetlen szóval kibővítve, módosítva lokalizáló följegyzésben ezt olvassuk: „Meggyőződésemm ugyanis, hogy a Vajdaság egyetlen lehetséges orientációja csak Közép-Európa lehet.” Mert Juhász Erzsébet számára Közép-Európa elsősorban nem földrajzi egység, hanem olyan kultúrközeg, melyben a soknemzetiségűség nem hátrány, hanem természetes együttélési lehetőség. Érthető, hogy Nyugat-Európából nézve éppen úgy anakronisztikus, mint ahogy a balkáni pokolból nézve is képtelenség. Számára azonban Közép-Európa mint fogalom annak a bizonytalanságnak a felszámolását jelenti, amely immár néhány éve sújtja, nyomasztja a vajdasági embert, a vajdasági magyarokat. A följegyzések készítőjének Közép-Európa-nosztalgiaja lényegében remény arra, hogy mindenki tulajdon nemzettudatával lehessen része egy közösségnek, amely nem ellenséges szemmel nézi a kulturális, a hagyománybeli különbözőségeket, hanem megérti őket, netán büszke is ezekre.

A Közép-Európa utáni vággyal függ össze a nemzettudat kérdésköre, amely ugyancsak többször feltűnő témája Juhász Erzsébet esti órán papírra vetett feljegyzéseinek. Az érdekli, milyen a vajdasági magyarok nemzettudata, mi határozta meg a közelmúltban s mi újabban, miben egységes más magyar kisebbségek nemzettudatával s a magyarországgal, és miben különbözik tőlük. Kiindulópontként idézhetnénk azt a lényegre tapintó észrevételt, miszerint „egészséges nemzettudattal csak az az ember rendelkezhet, aki – kisebbségként, de többségi nemzethez tartozóként is – valamely biztonságban érezheti magát”. Bennünk, akik a senkiföldjére kerültünk, „anélkül hogy tapodtat is elmozdultunk volna helyünkről”, a bizonytalanság, a veszélyeztetettség érzése deformálta a nemzettudatot. S ezt a pontos diagnózist kiegészíthetnénk azzal a megjegyzéssel, hogy nem is egy, hanem két irányban deformált a vajdasági magyar ember nemzettudata. Vagy nem vesz róla tudomást, mert nem tartja lényegesnek, vagy túlhangsúlyozza, rögeszméje, de csupán pusztá formáságokban merül ki, például annak unos-untalan hangoztatásában, hogy magyarnak kell lenni, meg kell őrizni magyarságunkat, anélkül hogy pontosítaná, hogyan kell magyarnak lenni, miáltal leszünk magyarok, anélkül tehát hogy az ilyen kinyilatkoztatásoknak meghatározott, valós tartalmat is adna. S bár ezekkel a deformációkkal Juhász Erzsébet nem foglalkozik bővebben, ami érthető, mivel nem szakdolgozatot ír, hanem értelmiségi töprengéseket vet papírra, arra ő is utal, hogy mind elsovadt, mind pedig eltorzult nemzettudatunk forrása a kulturális hagyomány iránti felületes és felelőtlen viszonyulásban keresendő. Természetes, hogy az okok politikai, gazdasági jellegűek, de kétségtelen, hogy az egyes ember magatartása sem kerülhető meg, ha az indítékok után kérdezzünk. A következmény pedig nem más, mint amit naponta tapasztalunk: kicsúszik lábunk alól a szülőföldünk, s ezzel összefüggésben nemzettudatunk is elbizonytalanodik. Nem arról feledkezünk meg, hogy magyarok vagyunk, nem tagadjuk meg, hogy része vagyunk a magyarságnak, ezt sohasem is tettük, hanem az történik velünk, amit Juhász Erzsébet oly frappánsan fogalmaz meg: rá kell ébredni, hogy „izig-végig vajdasági magyarok vagyunk – Vajdaság nélkül”. S Vajdaság – Közép-Európa kicsiben! – elveszté-

seért, ami mostanság hihetetlenül rohamosan megy végbe már azáltal is, hogy átalakul városaink arculata, hogy modortalanság, durvaság – kulturálatlanság terjed, kivétel nélkül bűnösök vagyunk, függetlenül hogy jó vagy rossz magyaroknak címkéznek bennünket vagy tartjuk egymást.

A formatudatunkkal van baj, kisebbségiként is, kisebbségi íróként is, állapítja meg Juhász Erzsébet, majd így összegez: „Iszonyú erővel bizonyosodhattunk meg róla, az embert e térségben mindenéből kiforgatják. Műveink azonban – megpróbáltatásaink, ideoda taszítottságunk, létünk lényegi marginalitásának és formátlanságának irodalmilag kifejezett *formái* – talán-talán megmaradnak. Hogy mindez édeskevés s csöppnyi vigaszt sem nyújthat annyi temérdek hontalanná lett honfitársunk sorsáért, hogy a magunk fenyegetettségét, s jóvátehetetlen veszteségeinket ne is említsem ezúttal? Egész biztosan így igaz. Vajdasági magyar íróként azonban a tehetetlenség és kétségbeesés elviselésének egyedüli módját én mégis a formatudat, s a természetéből következően beletartozó európai kultúra erősítésében és gyarapításában látom. A formatudat a kiszolgáltatottak egyedüli, elorozhatatlan vagyona és méltósága. S a túlélés, a megmaradás – ha hiszünk még emberformájú idők eljövételében – halvány, bizonytalan esélye is.”

A feljegyzések készítője nem kerüli meg a rázós kérdéseket, szembenéz a nemzettudat problémájával, s védelmébe veszi a vajdasági magyar irodalmat is, kimondván hogy „minden, esztétikailag színvonalas vajdasági magyar irodalmi mű magában foglalja szerzőjének a saját nemzettudatára vonatkozó tapasztalatait”. Nem valószínű tehát, hogy a vajdasági magyarság nemzettudatának elsorvadásáért az irodalom és az írók a hibásak, mivel nem valószínű, hogy „épp a szépirodalmi igényű művek kizárólagos feladata lett volna itt bármikor is nemzettudatunk ébrentartása és fejlesztése”. (Ahogy az sem biztos, hogy ha egy novella, regény vagy vers tárgya a nemzettudat, akkor és attól az illető mű már értékes irodalom is.) És kimondja a leglényegesebbet, ha irodalomról van szó: „Az irodalmi műnek egyetlen igazi küldetése van, az, hogy a maga öntörvényű szabályai szerint minél magasabb esztétikai színvonalat érjen el.”

Juhász Erzsébet számára az irodalom láthatóan nem csak kiindulópont az adott létehelyzet jobb, pontosabb megértéséhez, hanem – talán mindenekelőtt – létezési forma, amely meghatároz és összeköti. Itt, számunkra gyűjtőmedence, akár Közép-Európa folyója, a Duna. S ahogy a Dunához mindannyiunknak, akik itt élünk, közünk van – időnként megmártózunk benne, sétálunk a partján, végigmegyünk a felette feszülő hidak egyikén vagy a tévében látjuk, miközben az időjárás-jelentést olvassák –, ugyanúgy közünk van Juhász Erzsébet könyvéhez is, szereplői vagyunk, akkor is, ha úgy érezzük, benne vagyunk, s akkor is, ha el sem olvassuk.

GEROLD László

ODA- ÉS ELFELÉ

Krasznahorkai László: *Thészeus-általános*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1993

Mindenekelőtt: mi újat fedhet fel prózaírói önkifejezésformaként a *beszéd* (oráció, szónoklat) a regénnyel vagy novellával összevetve? Miközben el akarja rejteni, hogy „jóvátehetetlenül” prózáról van szó – ezúttal is. Úgy tűnik, Krasznahorkainak a novellával, regénnyel szembeni kételyét, sőt viszolygását a „mindentudás” mozzanata váltja ki, mely lehet az utalások egész rendszere folytán töredéknyire zsugorítva, a regényből vagy no-